

Schoolkeuze en etnische segregatie in het basisonderwijs

S. Karsten, J. Roeleveld, G. Ledoux, C. Felix en D. Elshof

Samenvatting

Sinds de jaren tachtig is het verschijnsel van etnische segregatie in het onderwijs een van de belangrijkste kenmerken van het onderwijsbestel in een aantal West-Europese landen geworden. In hoeverre speelt schoolkeuze een rol in dit proces van etnische stratificatie? Deze vraag kan bij uitstek onderzocht worden in Nederland, waar vanouds keuzevrijheid bestaat in het basisonderwijs. Dit artikel onderzoekt de verbanden tussen keuzegedrag van ouders en de etnische samenstelling van scholen. In tegenstelling tot eerder onderzoek komt uit dit onderzoek naar voren dat de etnische samenstelling van basisscholen een belangrijke rol speelt. Autochtone ouders geven vaker dan allochtone ouders de voorkeur aan scholen met leerlingen die dezelfde sociale en culturele achtergrond hebben. Dit verband wordt sterker wanneer rekening wordt gehouden met het opleidingsniveau van de ouders. Allochtone ouders kijken vaker naar de goede naam van de school, de aandacht voor leerachterstanden en het leren van Nederlands. Door zowel autochtone als allochtone ouders worden de zwarte scholen in de buurt het minst geschikt voor het eigen kind gevonden. Ten slotte laat dit onderzoek zien dat nog andere factoren een rol spelen in het ontstaan van etnisch gesegregeerde scholen (bijvoorbeeld concurrentie tussen scholen om bepaalde leerlingen, toelating van leerlingen).

1 Inleiding

Segregatie en concentratie van sociale groepen in scholen zijn verschijnselen zo oud als het geïnstitutionaliseerde onderwijs. Net als ruimtelijke segregatie (in de vorm van geto's, arbeiders- en villawijken, "verboden steden", Chinatown en Little Italy) kent het onderwijs vanouds verschillende vormen van gesegregeerd onderwijs: elitescholen, klom-

penscholen, opleidingscholen, etnisch gescheiden scholen in de koloniale tijd. Ideeën en maatregelen om gesegregeerde scholen tegen te gaan hebben ook een lange voorgeschiedenis: de idee van de 'common school' in de VS, het streven naar een "eenheids-school" vanuit de socialistische arbeidersbeweging en het naoorlogse beleid in West-Europa van comprehensief onderwijs.

Onderzoek naar segregatie- en concentratieprocessen in het onderwijs is daarentegen nog niet zo oud. In tegenstelling tot de VS, waar het onderzoek naar etnische segregatie op gang kwam na de beslissing van het Amerikaanse Hooggerechtshof in 1954¹, stamt het eerste Europese onderzoek uit het einde van de jaren tachtig (Adler, Pech & Tweedie, 1989; Alba, Handl & Müller, 1994; CRE, 1989; Everts, e.a., 1986; Van Breenen & Dijkstra, 1989; Tesser, e.a., 1995; Teunissen, 1988). In die periode werden overal in West-Europa de gevolgen zichtbaar van de instroom van voornamelijk niet-westerse migranten (Fase, 1994). Wat toen bijzondere zorg baarde was het feit dat de resultaten van het integratieproces via onderwijs en arbeid beneden de verwachtingen bleven. Het behaalde onderwijsniveau van de verschillende etnische minderheidsgroepen bleef achter bij dat van de autochtone kinderen. Een te gering aantal van hen voltooide een opleiding en een groot deel viel voortijdig af. Bovendien steeg de maatschappelijke behoefte aan hoger opgeleiden snel, terwijl die aan lager opgeleiden verder afnam. Mede daardoor trad op de arbeidsmarkt geen verbetering op en daalde de participatiegraad onder die van de totale bevolking (WRR, 1989). Daarom werd in Nederland, en ook elders in Europa, voor het eerst de vraag gesteld wat de gevolgen van gesegregeerd onderwijs voor de prestaties en integratie van migranten waren en wat beleidsmatig tegen de mogelijk negatieve gevolgen gedaan kon worden (Dors, Karsten, Ledoux & Steen, 1991).

Toen in de jaren negentig in veel Angel-

saksische landen het vraagstuk van vrije schoolkeuze hoog op de beleidsagenda kwam te staan (Hirsch, 1994), kwam ook het internationale onderzoek op gang naar de invloed van het keuzegedrag van ouders op de stratificatie van het onderwijs langs sociaal-economische en etnische lijnen (Vincent, 1992; Waslander & Thrupp, 1995; Wells, 1993; Wells & Crain, 1992; Willms, 1996). Critici van meer keuzevrijheid, met name in landen waar het openbaar onderwijs vanouds een monopoliepositie bezat (VS, Engeland, Frankrijk), spraken de zorg uit over het “afromen” van beter presterende leerlingen waardoor sommige (lees: vooral openbare) scholen een “vergaarbak” zouden worden van leerlingen met achterblijvende prestaties (Broccolichi & Van Zanten, 2000; Cobb & Glass, 1999; Gibson & Asthana, 2000; Lee, 1995). Voorstanders daarentegen zagen de introductie van meer keuzevrijheid voor ouders en leerlingen (bijvoorbeeld door zogenaamde magneetscholen) juist als middel tot integratie, aangezien gedwongen vormen van desegregatie (bijvoorbeeld door ‘bussing’) feitelijk mislukt waren (Chubb & Moe, 1990; Raywid, 1991).

Nederland vormt bij uitstek het land waar vanwege de reeds lang bestaande keuzevrijheid, de variëteit aan scholen en sociaal-culturele diversiteit van de bevolking de relatie tussen het keuzegedrag van ouders en verschillende segregatiepatronen onderzocht kan worden. Gezien het grote aanbod van scholen, de bevolkingsdichtheid, de goede transportmogelijkheden en de geringe verschillen tussen scholen in bekostiging door overheid en ouders biedt de Nederlandse situatie optimale mogelijkheden om enkele stellingen in het internationale debat over vrijheid van schoolkeuze en de gevolgen daarvan empirisch te toetsen (Dijkstra, Dronkers & Karsten, 2001). Daarnaast is het ook voor de nationale discussie over het verschijnsel van “witte” en “zwarte” scholen (Vermeulen, 2001) van belang om na te gaan wat de invloed van het keuzegedrag is op de etnische segregatie in het onderwijs. In dit artikel doen we verslag van een studie naar de volgende vragen:

1 In hoeverre speelt het keuzegedrag van ouders een rol bij het ontstaan en de in-

standhouding van etnisch gesegregeerde basisscholen?

2 Welke andere factoren dragen bij aan het ontstaan en de instandhouding van etnisch gesegregeerde basisscholen?

2 Keuzegedrag en segregatie

In het Nederlandse en in het meeste buitenlandse onderzoek naar schoolkeuzemotieven is het tot nu toe moeilijk gebleken om te achterhalen of de etnische samenstelling een rol speelt bij de schoolkeuze. De dynamiek van schoolkeuze is complex en moeilijk te onderzoeken. In deze paragraaf bespreken we daarom in het kort enkele belangrijke institutionele en methodologische problemen.

In de eerste plaats varieert de mate van keuzevrijheid in de tijd. Zo bestond in veel landen tot voor kort geen vrije schoolkeuze (bijvoorbeeld de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en Nieuw-Zeeland). Inmiddels is in een aantal landen de vrijheid van schoolkeuze verruimd en blijkt als gevolg daarvan meer segregatie op te treden (Willms & Echols, 1992 over Schotland; Gibson & Asthana, 2000 over Engeland; Waslander & Thrupp, 1995 over Nieuw Zeeland; Broccolichi & Van Zanten, 1998 over Frankrijk). Volgens sommigen (Gorard, 1997) zal het echter enige tijd duren voor de onderwijsmarkt een zekere rijpheid vertoont en een nieuw evenwicht heeft gevonden. Gezien de al langer bestaande keuzevrijheid zou men kunnen aannemen dat het tijdsaspect in Nederland minder zwaar weegt.

In de tweede plaats kunnen de mogelijkheden om te kiezen en daarmee ook de uitkomst van het keuzeproces variëren per locatie. Dat pleit ervoor om ook de lokale omstandigheden in de onderzoeksofzet mee te nemen (Taylor, 2001). Ouders zijn immers niet de enige actoren op de lokale markt. Gewirtz e.a. (1995) wijzen er bijvoorbeeld op dat het keuzeproces tot stand komt in een interactie tussen ouders, scholen en besturen. Profilering van scholen en feitelijke toelating van leerlingen kunnen in zekere mate door bestuur en schoolleiding beïnvloed worden. Sommigen (Herbert, 2000) spreken in dit verband zelfs van “headteachers as gate-

keepers on an uneven playing field.”

In de derde plaats is het methodologisch moeilijk om aan te tonen in welke mate ouders de sociale en etnische samenstelling van de school laten meewegen in de bepaling van hun keuze. Nederlandse studies (Van Breenen, e.a., 1991; Van der Wouw, 1994) wijzen erop dat er een groep ouders is die een uitgesproken voorkeur voor een bepaalde pedagogische of levensbeschouwelijke richting (montessori, vrije scholen of gereformeerde en islamitische scholen) heeft en daarvoor bereid is flinke afstanden te overbruggen. Omdat dit soort voorkeuren tussen autochtonen en allochtonen verschillen, treedt er per saldo enige segregatie op. Ouders die niet een dergelijke uitgesproken voorkeur hebben en uit de scholen in de buurt kiezen, blijken weliswaar de school te kiezen die het meest overeenkomt met hun eigen etnische achtergrond, maar ontkennen dat wanneer daar expliciet naar gevraagd wordt. In een kleinschalig onderzoek naar schoolkeuze in Zaanstad (Lédoux, Koopman & Schaap, 1999) kwam de samenstelling van de schoolbevolking niet als motief naar voren als gevraagd werd naar positieve voorkeuren, maar wel bij de zogenaamde negatieve motieven (redenen om *niet* voor een bepaalde school te kiezen). Ook buitenlandse onderzoekers (Bagley, Woods & Glatter, 2001) hebben erop gewezen dat de meeste studies naar keuzegedrag zich richten op de positieve motieven. De kans is dan groot dat alleen sociaal wenselijke antwoorden gevonden worden. Dat pleit volgens hen voor een onderzoeksaanpak waarbij ook de redenen voor afwijzing van bepaalde scholen onderzocht worden.

Het probleem van de sociale wenselijkheid kan ook omzeild worden door het *feitelijk* gedrag te onderzoeken. Interessant in dit verband is een studie van Glazerman (1998) naar het feitelijk keuzegedrag van ouders in Minneapolis na de verruiming van de schoolkeuzemogelijkheden van ouders. Zijn analyses tonen aan dat ouders niet kiezen voor de scholen met de beste gemiddelde resultaten. Traditionele maten van kwaliteit zoals examenresultaten en ook indicatoren voor “toegevoegde waarde” hebben volgens hem geen of nauwelijks voorspellende waarde voor schoolkeuze. Evenmin worden de keu-

zes beïnvloed door veiligheid op school of in de buurt, hetgeen vaak aangenomen wordt. Etniciteit, afstand en milieu hadden daarentegen wel grote voorspellende kracht. Hij komt dan ook tot de conclusie dat de kenmerken van de “eigen” groep als belangrijkste referentiepunt gelden voor de keuze van een school, met andere woorden dat het keuzeproces bepaald wordt door ‘social matching’. In Nederland is ook dergelijk onderzoek uitgevoerd (Dijkstra, Jungbluth & Ruiter, 2002). Zij tonen aan dat ouders uiteindelijk kiezen voor een school met een vergelijkbaar publiek; een verschijnsel dat volgens hen in alle zuilen in vrijwel dezelfde mate plaatsvindt. Tevens tonen zij aan dat de etnisch-sociale compositie enigszins verband houdt met het curriculumaanbod. Het bezwaar echter van deze studies naar feitelijk gedrag is dat zij alleen het resultaat van de keuze laten zien, maar ons geen inzicht geven hoe die keuze gemaakt wordt en welke lokale omstandigheden hebben meegewogen.

Een originele manier om het feitelijk gedrag van ouders te onderzoeken laten Schneider en Buckley (2001) zien. Zij onderzochten de zoekpatronen van ongeveer 1200 ouders op een internetsite waarop uitvoerige gegevens van alle openbare scholen in Washington DC te vinden zijn. Op die manier omzeilden zij het probleem van sociaal wenselijke antwoorden. De site bevatte informatie onder meer over de locatie, leerlingsamenstelling, testcores, missiestatements en programma’s van de scholen. Aangezien elke bezoeker van de site werd gevraagd om enkele achtergrondgegevens in te vullen, konden de onderzoekers naast het zoekgedrag (welke gegevens werden gezocht) tevens het opleidingsniveau van de groep ouders vaststellen. Uit dit onderzoek werd duidelijk dat er een sterke informatiebehoefte onder ouders was naar de leerlingsamenstelling, hetgeen in contrast staat tot onderzoek waar rechtstreeks gevraagd wordt naar keuzemotieven. Ten slotte constateren zij dat de aard van de leerlingpopulatie bij hoger opgeleide ouders een grotere rol speelt dan bij lager opgeleide ouders. Een dergelijke onderzoeksaanpak, die het probleem van de sociale wenselijkheid omzeilt, is echter om privacyredenen slechts hoogst zelden uitvoerbaar.

In ons onderzoek zijn we uitgegaan van de gedachte dat schoolkeuze een complex *beslissingsproces* is waarin verschillende factoren een rol spelen en dat deze keuze tot stand komt op een lokale markt met scholen waar verschillende actoren (met name schoolleiders) een zekere invloed op uitoefenen. In dat beslissingsproces onderscheiden wij niet alleen factoren als informatie, invloed van anderen en positieve keuzemotieven, maar ook redenen die ouders geven om bepaalde scholen af te wijzen. Dergelijke redenen kunnen ons niet alleen een beter inzicht opleveren in het keuzeproces als zodanig, maar ons ook aanwijzingen bieden voor de (on)mogelijkheden om de keuzepatronen te beïnvloeden.

3 Methode

3.1 Steekproefkader

Aangezien wij door het ministerie van OCenW zijn gevraagd om een onderzoek te verrichten naar de vraag in hoeverre etnisch-specifieke schoolkeuzes een rol spelen in het ontstaan en het in stand houden van witte en zwarte scholen, hebben wij voor een onderzoek opzet gekozen waarbij in de meest directe lokale situatie “iets te kiezen viel” en daardoor de kans groot was dat etnisch-specifieke keuzes gemaakt konden worden. Dat is een situatie waar, in verhouding tot de samenstelling van de bevolking in de omgeving, zowel een te witte als een te zwarte school aanwezig is. Daarom zijn wij uitgegaan van een databestand van het ministerie van OCenW waarin gegevens uit 2000 bijeen zijn gebracht over de samenstelling van de leerlingbevolking op alle 7202 vestigingen van Nederlandse basisscholen en de samenstelling van de bevolking in het postcodegebied waarin de school staat. In dit bestand hebben wij de volgende twee gegevens tegen elkaar afgezet:

- het percentage 1.90-leerlingen (dat wil zeggen leerlingen met laagopgeleide ouders uit een van de etnische minderheidsgroepen) per schoolvestiging; en
 - het percentage niet-westerse allochtonen (in de leeftijdscategorie 4-12 jaar) in het postcodegebied van de school.²
- Wanneer het eerste percentage significant

(± 23% of meer; dat wil zeggen één standaarddeviatie) afwijkt van het tweede is er sprake van een school met een afwijkende leerlingsamenstelling: deze scholen noemen wij in het vervolg omwille van de eenvoud “te witte”, dan wel “te zwarte” scholen.³ Scholen die niet significant afwijken van het percentage niet-westerse allochtonen in het postcodegebied noemen wij “afspiegelingscholen”. Op deze wijze zijn in het bestand 445 schoolvestigingen geïdentificeerd met een afwijkende leerlingsamenstelling: 296 scholen zijn te zwart en 149 scholen zijn te wit. Bij een aantal van deze schoolvestigingen was dit op voorhand te verwachten. Dit zijn islamitische (24), hindoeïstische (1), gereformeerd vrijgemaakte (13), reformato-ri sche (7) en vrije scholen (16).

Als steekproefkader zijn wij in de eerste plaats uitgegaan van de postcodegebieden met zowel te witte als te zwarte scholen. In die gebieden zouden we een gerede kans hebben om segregatieprocessen op het spoor te komen. Het gaat dan om 40 postcodegebieden, met in totaal 163 schoolvestigingen (waarvan er bij 103 sprake is van een leerlingsamenstelling die afwijkt van het postcodegebied). Omdat een van de vier grote steden in dit totaal ontbrak, hebben we nog enkele aangrenzende postcodegebieden in de betreffende stad in de steekproef opgenomen. Ten slotte hebben we nog een aantal gebieden gezocht met islamitische scholen om de mogelijke effecten daarvan op de aantrekkingskracht van andere scholen te kunnen onderzoeken. Alles bij elkaar opgeteld leverde dit een bestand van 190 scholen in 49 postcodegebieden op.

3.2 Respons van scholen

Alle scholen in deze 49 geselecteerde postcodegebieden is schriftelijk verzocht om aan het onderzoek mee te werken. Op basis van de respons zijn ten behoeve van het onderzoek 11 postcodegebieden met in totaal 52 scholen geselecteerd waarbinnen relatief veel scholen mee wilden doen en die redelijk gespreid over het land waren. In deze 11 postcodegebieden heeft de definitieve werving van scholen plaatsgevonden. Uiteindelijk zegden 43 scholen toe, waaronder 13 te zwarte en 13 te witte scholen. Onder de negen

Tabel 1

Respons per gebied en kenmerken van het gebied en de scholen

Gebied	Totaal aantal scholen (deelname)	Openbare Scholen	RK scholen	PC scholen	AB scholen	Islamitische scholen	% Niet-westerse allochtonen
1	4 (4)	2	1	-	1	-	40
2	5 (4)	3	1	1	-	-	34
3	5 (3)	2	1	1	1	-	44
4	4 (3)	1	1	-	1*	1	38
5	6 (5)	1	1	2	2	-	35
6	7 (5)	2	1	4	-	-	39
7	2 (2)	-	1	1	-	-	29
8	5 (5)	1	3	1	-	-	31
9	5 (4)	1	-	3	-	1	44
10	5 (4)	1	2	1	1	-	43
11	4 (4)	2	1	1	-	-	50

Noot. * Een zgn. samenwerkingsschool.

scholen die niet wilden meewerken bevonden zich twee te zwarte, drie te witte en vier afspiegelingsscholen. Zie voor een overzicht van de respons per gebied en de kenmerken van de gebieden en de denominaties van de scholen Tabel 1.

Van alle 43 scholen die hun medewerking hadden toegezegd zijn de directeuren telefonisch geïnterviewd. Om uiteenlopende redenen hebben we van zes scholen geen vragenlijsten van de ouders ontvangen. Uiteindelijk beschikten we over de gegevens van 931 ouders van leerlingen op 37 scholen. De respons per postcodegebied schommelt voor alle gebieden rond de 37%, maar verschilt - zoals te verwachten was - per type school. Zo is de gemiddelde respons op de te witte scholen hoger dan die op de te zwarte scholen, waar het gemiddelde ligt tussen de 23% en 27%.

3.3 Werkwijze

Op de scholen die medewerking hadden toegezegd zijn de ouders van leerlingen die de afgelopen twee jaar de betreffende school hebben gekozen, gevraagd aan het onderzoek mee te werken.⁴ Voor de ouders is gebruik gemaakt van schriftelijke vragenlijsten in het Nederlands. Deze zijn *door de school* onder de ouders verspreid. De vragenlijsten zijn daarom geheel anoniem. Wel is aan de ouders het postcodenummer van hun huisadres gevraagd, waardoor de afstand tot de school en tot eventuele alternatieve scholen bepaald

kon worden. Bij de schooldirecties zijn de gegevens verzameld via telefonische interviews.

3.4 Instrumenten

In de eerste plaats is een *schriftelijke ouder-vragenlijst* ontwikkeld. Daarin is gevraagd naar achtergrondkenmerken van de ouders en naar hun motieven bij de eerste schoolkeuze. Om de bevraging van de motieven zo concreet mogelijk te maken, hebben wij de scholen in hetzelfde postcodegebied als de gekozen school bij naam genoemd in de vragenlijst. Aan de ouders is gevraagd of de betreffende scholen in het keuzeprocess zijn betrokken, waarom wel of niet, en op welke gronden bepaalde scholen zijn afgefallen. Tevens is gevraagd naar de informatiebronnen die ouders gebruiken bij het kiezen van een school. Verder zijn een paar vragen gesteld over de afstand tot de school en het tussentijds veranderen van school. Ten slotte is de mening van de ouders gevraagd over een aantal onderwerpen die te maken hebben met de etnische samenstelling van scholen. Bij de ontwikkeling van de vragenlijst is gebruik gemaakt van reeds beschikbare instrumenten uit nationaal en internationaal onderzoek (Bagley, Woods & Glatter, 2001; Breenen & Dijkstra, 1989; Gorard, 1999; Ledoux, Koopman & Schaap, 1999; Teunissen, 1988; Van der Wouw, 1994).

Een apart probleem bij het schriftelijk bevragen van ouders is dat de respons bij al-

lochtone ouders over het algemeen laag is. Daarom zijn op een aantal scholen ook sleutelfiguren, die de betreffende allochtone groep goed kennen, in de ondervraging opgenomen. Dit is bij vijf scholen gebeurd. Daarvoor is de oudervragenlijst omgevormd tot een leidraad voor een telefonisch interview. Vervolgens is nagegaan of hun antwoorden sterk afwaken van de responderende groep. Dit bleek in alle gevallen niet zo te zijn.

Als tweede instrument is een leidraad ontwikkeld voor het telefonisch interview met de schooldirectie. Hierin komt onder meer de historische ontwikkeling rond witte en zwarte vlucht in de betreffende wijk en op de betreffende school aan de orde, alsook het huidige beleid van de school, het bestuur en de gemeente ten aanzien van deze kwesties. Verder is het oordeel van de directies gevraagd over de motieven van ouders die wel of niet voor de betreffende school kiezen, en is geïnformeerd naar mogelijke andere verklaringen voor het bestaan van (te) witte en/of (te) zwarte scholen in de wijk dan witte en zwarte vlucht.

4 Resultaten

Eerst bespreken we de resultaten van de enquête onder de ouders. Voor de verschillende analyses is op basis van de geboortelanden van beide ouders een indeling naar etnische herkomst gemaakt. Verder is op basis van het gevolgde onderwijs en de behaalde diploma's een indeling van het onderwijsniveau in het gezin geconstrueerd. Tot slot is de ouders gevraagd tot welke kerk, geloofsgemeenschap of levensbeschouwelijke groepering zij zich rekenen.

4.1 Scholen in de buurt

Aangezien uit eerder onderzoek is gebleken dat de keuze voor een basisschool bij voorkeur wordt gemaakt uit scholen in de buurt, hebben wij met behulp van het Geografische Informatie Systeem (GIS)⁵ allereerst de afstand op basis van postcodes (vier posities) berekend tussen het woonadres van de ouders en het adres van de school. Uit deze analyse blijkt dat ouders op de afspiegelingsscholen het dichtst bij die scholen wonen: driekwart

woon op minder dan een kilometer van de school. Ouders op te zwarte scholen wonen ook vaak op minder dan een kilometer afstand, maar toch ook wat vaker op iets grotere afstand (1½ km of meer). Ouders op de te witte scholen echter wonen het meest op wat grotere afstand van de school. Verder zien we de tendens dat zowel de kleine groep autochtone ouders op de te zwarte scholen als de kleine groep allochtone ouders op te witte scholen vaker dicht bij de school wonen dan de "overheersende" groep op die scholen. De aantallen zijn hier echter te klein om statistisch significant te zijn.

In de tweede plaats hebben wij gevraagd of de ouders, buiten de met naam genoemde scholen binnen het postcodegebied van hun school, ook nog andere scholen uit andere postcodegebieden hebben overwogen voor hun kind. Uit de analyse van de antwoorden komt naar voren dat ongeveer 70% van de ouders *geen* scholen buiten de buurt (postcodegebied) heeft overwogen. We zien echter wel een duidelijke samenhang tussen het overwegen van scholen buiten de buurt met etnische herkomst en opleiding: autochtone ouders doen dat vaker en naarmate de opleiding van ouders hoger is doen ze dat vaker. Tegelijk is er ook samenhang met het type school dat gekozen is. Ouders van leerlingen op te witte scholen hebben het vaakst scholen van buiten de buurt overwogen en ouders op te zwarte scholen juist het minst vaak.

4.2 Motieven voor de keuze van de huidige school

Aan de ouders is gevraagd om van een reeks van 24 motieven aan te geven hoe belangrijk zij waren bij de keuze van de school voor hun kind. Naast deze "positieve" motieven om een bepaalde school te kiezen werden in een latere vraag vergelijkbare redenen genoemd om een bepaalde school in de buurt juist helemaal niet geschikt te vinden voor hun kind: de zogenaamde negatieve motieven. Het was mogelijk deze positieve en negatieve motieven elk te clusteren tot een vijftal dimensies, die een belangrijke rol spelen in het keuzeproces (in de bijlage wordt meer in detail op deze schaalconstructie ingegaan). Deze dimensies kunnen als volgt benoemd worden:

- *afstand en ligging* (in de buurt, veilige route naar school);
- *niveau* (naam van de school, oordeel Inspectie, doorstroom naar havo/vwo);
- *overeenstemming (match)* tussen thuis en school (qua cultuur, levensbeschouwing, milieu enz.);
- *mate van differentiatie* op school (aandacht zowel voor langzame als voor snelle leerlingen en aandacht voor leerlingen die nog niet zo goed Nederlands spreken);
- *aanbod en voorzieningen* (aandacht voor creatieve vakken, buitenschoolse activiteiten, mooi gebouw, goed verzorgd uitzien, enz.).

Op elk van deze dimensies is een score berekend, waarvan het bereik loopt van 1 (*zeer onbelangrijk bij de keuze voor deze school*) tot 5 (*zeer belangrijk bij de keuze voor deze school*).

In Tabel 2 geven we gemiddelde scores op de motieven voor ouders van allochtone en van niet-allochtone achtergrond. Bovendien gaan we nog na of er verschillen bestaan binnen beide groepen ouders als we kijken naar het type school waarvoor zij hebben gekozen.

Bij de autochtone ouders speelt de overeenstemming (match) tussen school en thuis de belangrijkste rol (3.8); een rol die significant groter is dan bij de allochtone ouders.

Bij deze laatste groep spelen de mate van differentiatie (4.1) en het niveau van de school (4.0) de belangrijkste rol; en deze is weer significant sterker dan bij de autochtone ouders.

De afstand naar school speelt voor beide groepen een ongeveer gelijke rol (3.7 tot 3.8), terwijl het aanbod en aanwezigheid van voorzieningen bij beide groepen de geringste rol speelt; bij de autochtone ouders nog iets minder (3.3) dan bij de allochtone ouders (3.4).

Dit totale beeld wordt op enkele punten genuanceerd door het type school waarvoor gekozen is ook in beschouwing te nemen. Voor Nederlandse ouders die voor een te zwarte school kozen is de afstand veruit het belangrijkste motief (4.3), terwijl de match met thuis (3.6) voor hen van minder belang is dan voor Nederlandse ouders die voor een te witte school kozen (3.9).

Bij de allochtone ouders zijn er minder significante verschillen in motieven tussen ouders die voor verschillende typen scholen hebben gekozen. De allochtone ouders die voor een te witte school kozen vinden de afstand minder belangrijk. Verder valt op dat de mate van differentiatie voor alle allochtone ouders erg belangrijk is, maar nog het meest voor diegenen die voor een te zwarte school hebben gekozen. In dit motief gaat het niet

Tabel 2

Rol van positieve motieven bij keuze huidige school; naar etnische herkomst in totaal: en per type school; (gemiddelden op schaal 1-5; n van 853 tot 876)

	Afstand	Niveau/ naam	Match thuis	Differen- tiatie	Aanbod/ voorz.
Nederlands/westers	3.7	3.7	3.8	3.6	3.3
Allochtoon	3.8	4.0	3.5	4.1	3.4
Significantie	-	**	**	**	*
Nederlands/westers					
Afspiegelingsschool	3.7	3.8	3.8	3.8	3.4
Te zwarte school	4.3	3.5	3.6	3.7	3.2
Te witte school	3.6	3.7	3.9	3.5	3.2
Significantie	**	-	**	**	**
Allochtoon					
Afspiegelingsschool	3.9	4.0	3.5	4.0	3.4
Te zwarte school	3.8	4.1	3.5	4.2	3.4
Te witte school	3.5	4.1	3.5	3.9	3.4
Significantie	*	-	-	-	-

Noot. Significantie: * p<.05; ** p<.01.

alleen om aandacht voor zowel zwakkere als voor sterkere leerlingen, maar ook om aandacht voor kinderen die nog niet zo goed Nederlands spreken. Dit is mogelijk de reden dat dit motief juist bij allochtone ouders zo sterk speelt.

We hebben nog afzonderlijk gekeken naar de levensbeschouwing van de ouders en het gewicht van het item *deze school gaat uit van dezelfde levensbeschouwing als wij*. Alleen voor de protestants-christelijke ouders speelt dit item een duidelijk sterkere rol (gemiddelde 4.2). Tussen de ouders met een ander geloof of levensbeschouwing zijn er geen verschillen; zij scoren gemiddeld 3.5 op dit item.

Wanneer we een onderscheid maken naar het opleidingsniveau van de ouders, dan vinden we het volgende resultaat. Bij verschillende motieven is er sprake van een duidelijke samenhang met de opleiding van de ouders. De afstand, het niveau van de school en de mate van differentiatie zijn voor de laag opgeleide ouders het belangrijkste en gaan naarmate de opleiding hoger wordt een minder belangrijke rol spelen. De match tussen school en thuis daarentegen wordt juist belangrijker naarmate de opleiding hoger is. Ook hier vinden we weer dat het laatste motief (aanbod en voorzieningen) steeds de geringste rol speelt, maar voor lager opgeleide ouders speelt het wel een grotere rol dan voor hoger opgeleide ouders.

4.3 Het proces van de schoolkeuze

Er zijn ook enkele vragen aan de ouders gesteld over het proces van de schoolkeuze en de informatie die zij gebruikt hebben. In de eerste plaats vonden de meeste ouders de keuze van een basisschool niet erg moeilijk. Op een schaal van 1 (*zeer gemakkelijk*) tot 5 (*zeer moeilijk*) antwoorden zij met een gemiddelde van 2.5: precies tussen *gemakkelijk* en de neutrale categorie *niet makkelijk/niet moeilijk* in. Allochtone ouders vonden de keuze gemiddeld iets moeilijker (2.7) dan autochtone ouders (2.4); dit geldt nog het sterkst voor Marokkaanse ouders, met een gemiddelde score van 3.1.

Vaak horen ouders al op de peuterspeelzaal of het kinderdagverblijf over de basisscholen in de buurt. Van de ondervraagde ouders heeft bij bijna 90% het kind zo'n

voorschoolse voorziening bezocht. Dit percentage ligt bij de autochtone ouders hoger (94%) dan bij de allochtone ouders (78%) en het percentage neemt toe naarmate het opleidingsniveau van de ouders hoger is. Van de ouders waarvan het kind een peuterspeelzaal of crèche heeft bezocht, had 61% daar al gehoord over de verschillende basisscholen in de buurt; dit percentage verschilt niet tussen de autochtone en allochtone ouders. Die informatie is vooral voor allochtone ouders belangrijk geweest bij de keuze voor een basisschool: zij scoren gemiddeld 3.5 op een schaal van 1 (*zeer onbelangrijk*) tot 5 (*zeer belangrijk*); de autochtone ouders scoren hier precies in het midden van de schaal: 3.0.

Ruim driekwart van de ouders heeft de later gekozen school eerst bezocht voordat de keuze werd gemaakt, en de daar ontvangen informatie wordt door zowel allochtone als autochtone ouders belangrijk gevonden (score 4.1). Daarnaast heeft ongeveer 40% van de ouders ook nog andere scholen bezocht. In het algemeen gingen autochtone ouders vaker op schoolbezoek dan allochtone ouders en hebben hoger opgeleide ouders vaker scholen bezocht dan lager opgeleide ouders.

Ten slotte blijkt informatie van de Inspectie of informatie over resultaten van de Cito-toets van weinig belang: slechts 10% van de ouders heeft dergelijke informatie over de scholen gezocht.

4.4 De niet-gekozen scholen

In de eerste plaats hebben we ouders gevraagd om alle scholen in hun buurt (postcodegebied) kort te beoordelen. Bovendien hebben we gevraagd om een school die zij als beslist ongeschikt voor hun kind beschouwen nader aan te duiden met de eerder reeds genoemde negatieve keuzemotieven.

In Tabel 3 geven we de samenhang weer tussen de oordelen van de ouders en het type school dat beoordeeld wordt.

Uit deze tabel blijkt dat de te zwarte scholen in de buurt het vaakst de beoordeling *beslist niet geschikt* krijgen (56.7%). De te witte scholen krijgen deze beoordeling het minst vaak (20.8%). Het oordeel is ook afhankelijk van de etnische herkomst van de ouders. Van de autochtone ouders geeft

Tabel 3

Oordelen over andere scholen in de buurt, onderscheiden naar het type school; nader onderverdeeld naar etnische herkomst van de beoordelaars (kolompercentages; 2170 oordelen afkomstig van 689 ouders)

	Afspiegelings-school		Te zwarte school		Te witte school		Totaal
	Ned./w.	Allo.	Ned./w.	Allo.	Ned./w.	Allo.	
Geschiedt	19.8		5.8		31.3		18.8
Minder geschiedt	48.2		37.6		47.9		45.1
Beslist niet geschiedt	32.0		56.7		20.8		36.1
	Ned./w.	Allo.	Ned./w.	Allo.	Ned./w.	Allo.	
Geschiedt	17.7	28.0	2.3	18.0	30.2	34.0	
Minder geschiedt	48.6	46.4	37.4	36.7	50.6	41.1	
Beslist niet geschiedt	33.8	25.6	60.3	45.3	19.2	24.8	

60.3% de te zwarte scholen in hun buurten de beoordeling beslist ongeschiedt; bij de allochtone ouders is dat minder (maar nog altijd wel 45.3%; duidelijk meer dan bij het oordeel van deze ouders over afspiegelings- en te witte scholen: rond de 25%).

De gegevens over de verschillende oordelen door autochtone en allochtone ouders, die hierboven zijn uitgedrukt in percentages, kunnen ook worden uitgedrukt in een gemiddelde score, waarbij 1 = geschiedt, 2 = minder geschiedt, en 3 = beslist ongeschiedt. Hoe hoger het gemiddelde, des te ongeschiedter wordt de school dus beoordeeld (zie Tabel 4).

Ook hieruit blijkt dat autochtone ouders de te zwarte scholen in hun buurten als het meest ongeschiedt beoordelen. De allochtone ouders oordelen weliswaar minder streng over deze scholen, maar vinden ze ook duidelijk ongeschiedter dan afspiegelings- en te

witte scholen. Uit het tweede deel van de tabel blijkt dat er weinig verband is met het opleidingsniveau van de ouders/beoordelaars; alle groepen vinden te witte scholen (relatief) het meest geschiedt en te zwarte scholen het minst geschiedt voor hun kind.

Uit de gegevens van het Agentschap Centrale Financiën Instellingen (Cfi) over de beoordeelde scholen weten we ook het percentage leerlingen met leerlinggewicht 1.00 en 1.90 en het totale leerlingenaantal. Op de scholen die als geschiedt worden beoordeeld is het aandeel 1.00 leerlingen gemiddeld 61% en het aantal 1.90 leerlingen 23%. Op scholen die als beslist ongeschiedt worden beoordeeld liggen deze cijfers bijna andersom: daar is het aandeel 1.00 leerlingen gemiddeld 33% en het aandeel 1.90 leerlingen 54%. Deze oordelen lopen voor de autochtone en de allochtone ouders/beoordelaars niet sterk

Tabel 4

Gemiddelde oordelen over andere scholen in de buurt, onderscheiden naar type school; onderverdeeld naar etnische herkomst en onderwijsniveau van de ouders/beoordelaars (gemiddelde van 1 = geschiedt tot 3 = beslist niet geschiedt; 2151 oordelen van 682 ouders)

	Afspiegelings-school	Te zwarte school	Te witte school	Totaal
Etnische herkomst				
Nederlands/westers	2.2	2.6	1.9	2.2
Allochtoon	2.0	2.3	1.9	2.0
Onderwijsniveau				
Hooguit l.o.	2.2	2.6	2.1	2.3
Laag middelbaar	2.0	2.4	1.9	2.1
Hoog middelbaar	2.1	2.6	1.9	2.2
Hoger beroeps	2.2	2.6	1.9	2.2
Universiteit	2.0	2.4	1.8	2.1

uiteen. Ook bij de allochtone ouders is het aandeel 1.90 leerlingen op beslist-niet-geschikte scholen beduidend hoger (49%) dan op geschikte scholen (33%).

4.5 Negatieve motieven

Naast het algemene globale oordeel over alle scholen in de buurt (het postcodegebied) is de ouders ook gevraagd om van een school in de buurt die zij beslist niet geschikt vinden voor hun kind aan te geven welke van 24 redenen van belang zijn om die school beslist niet geschikt te vinden (de zogenaamde negatieve keuzemotieven). Ook hier konden de meeste van deze redenen weer geclusterd worden in de vijf eerder genoemde dimensies.

Ruim éénderde van de ouders geeft aan dat er geen enkele school in de buurt is die ze beslist ongeschikt voor hun kind vinden. Deze ouders vullen de vraag dan ook niet in. Bij de overige ouders zijn we weer nagaan of het belang van de genoemde vijf negatieve keuzedimensies samenhangt met de etnische herkomst en het onderwijsniveau van de ouders (zie Tabel 5).

Over alle ouders bezien is de belangrijkste reden om een school beslist ongeschikt te vinden het ontbreken van een overeenstemming (match) tussen school en thuis. Daarna volgen het (slechte) niveau van de school en het ontbreken van differentiatie. De afstand en aanbod en voorzieningen zijn minder be-

langrijke redenen om een school als ongeschikt te beschouwen.

Net als bij de positieve motieven zijn er ook hier duidelijke verschillen naar etnische herkomst. Voor de autochtone ouders is de match belangrijker dan voor allochtone ouders. Deze laatsten vinden vooral het (slechte) niveau van de school en het ontbreken van differentiatie van belang, sterker dan de autochtone ouders. Ook aanbod en voorzieningen vinden allochtone ouders een belangrijker reden om een school ongeschikt te vinden dan autochtone ouders.

In het tweede gedeelte van de tabel zien we dat naarmate het onderwijsniveau van de ouders hoger is het belang van differentiatie en aanbod minder sterk wordt; dezelfde tendens zien we bij het belang van het niveau van de school.

Tot slot zijn we ook hier weer nagegaan welke rol het item *de school gaat uit van een andere levensbeschouwing dan wij* speelde voor ouders van verschillend geloof of levensovertuiging. Net als bij de positieve motieven bleek dit item sterker te spelen voor protestants-christelijke ouders (gemiddeld 3.8) dan voor alle andere groepen ouders (gemiddeld 3.4).

4.6 Interviews met de directeuren

Uit vragen die aan de directeuren van de 43 onderzochte scholen zijn gesteld over oorza-

Tabel 5

Rol van negatieve motieven bij het ongeschikt vinden van een school; naar etnische herkomst en onderwijsniveau (gemiddelden op schaal 1-5; n van 502 tot 538)

	Afstand	Niveau/ naam	Match thuis	Differen- tiatie	Aanbod/ voorz.
Etnische herkomst					
Nederlands/westers	3.1	3.4	3.8	3.1	2.8
Allochtoon	3.1	3.7	3.5	3.7	3.1
Significantie		**	**	**	**
Opleidingsniveau					
Hooguit l.o.	3.1	3.8	3.5	3.7	3.2
Laag middelbaar	3.1	3.5	3.7	3.6	3.1
Hoog middelbaar	3.0	3.5	3.7	3.3	2.9
Hoger beroeps	3.2	3.4	3.7	3.1	2.8
Universiteit	3.1	3.3	3.7	3.1	2.7
Significantie				**	**
Totaal	3.1	3.5	3.7	3.3	2.9

Noof. Significantie: * $p < .05$; ** $p < .01$.

ken van het aandeel allochtone leerlingen op school, kunnen we opmaken dat het een *combinatie is van elkaar versterkende factoren* die er voor zorgt dat een school steeds meer allochtone leerlingen trekt en minder autochtone, of andersom. Zo zien we dat een stijgend aandeel allochtone leerlingen wordt veroorzaakt door (1) groei van het aantal allochtone gezinnen in de omgeving, (2) aantrekkelijkheid van de school voor allochtone ouders, (3) autochtone ouders die de school niet meer kiezen, en (4) daling van het aantal autochtone ouders in de omgeving. Het blijkt dus te gaan om een combinatie van bevolkingskenmerken van de buurt enerzijds (in- en uitstroom van bepaalde groepen), en schoolkeuzegedrag van ouders anderzijds (autochtone ouders die de school gaan mijden, allochtone ouders die de school juist aantrekkelijk vinden).

Vooraf bij te zwarte scholen doen zich 'push'- en 'pull'-factoren voor. Als een school al een bepaald aantal allochtone leerlingen heeft, wordt hij daardoor aantrekkelijker voor weer nieuwe allochtone ouders (de school trekt die ouders aan), en vervolgens weer minder aantrekkelijk voor autochtone ouders (de school stoot die ouders af). Dat leidt er toe dat autochtone ouders de school niet langer kiezen, maar het kan ook leiden tot tussentijds vertrek van autochtone leerlingen die al op de school zaten.

De te witte scholen in ons onderzoek lijken ongevoeliger voor demografische ontwikkelingen. Het zijn minder vaak buurtscholen en vaker scholen die een specifieke groep ouders en kinderen bedienen, vanwege hun denominatie (bijvoorbeeld de enige protestants-christelijke school in een groot verzorgingsgebied) of vanwege hun aantrekkelijkheid voor ouders uit een bepaald sociaal milieu (bijvoorbeeld hoog opgeleiden, die graag zien dat hun kinderen met elkaar bevriend raken).

Ouders kiezen een basisschool in een specifieke, lokale setting. Daarin bevinden zich een aantal scholen, die gezien kunnen worden als aanbieders op een lokale markt. De scholen zijn in dat proces zelf ook spelers: ze profileren zich op een bepaalde manier, ze geven op hun eigen wijze voorlichting en informatie, en ze betrekken daarin al dan niet

informatie over de "concurrenten". We hebben, in de interviews met de schoolleiders, geprobeerd gegevens te verzamelen over wat scholen zelf doen om (bepaalde groepen) ouders aan te trekken of juist niet aan te trekken.

We hebben wel een paar, maar niet veel voorbeelden gevonden van scholen die trachten bepaalde groepen ouders en kinderen "buiten de deur te houden" (volgens henzelf of volgens directeuren van andere scholen in hun gebied). Bijvoorbeeld door een hoge ouderbijdrage te vragen, door wachtlijsten, door een beperkte aanname van kinderen die onvoldoende Nederlands spreken, door alleen leerlingen toe te laten uit een bepaald voedingsgebied, of door ouders een andere school te adviseren "omdat zij zich daar waarschijnlijk beter thuis zullen voelen", of de school zodanig in te richten dat je niet aantrekkelijk bent voor een specifieke groep. In de regel gaat het dan om te witte scholen.

Wat vaker gebeurt is dat men afspraken maakt over aannamebeleid met andere scholen in de buurt, bijvoorbeeld over niet tussentijds opnemen van kinderen van "vluchtende" ouders, of over het niet aannemen van aanmeldingen uit een ander postcodegebied. Maar het zijn vaak informele afspraken, en het lukt niet altijd om ze te handhaven.

Te zwarte scholen nemen soms specifieke maatregelen om het onderwijs voor hun doelgroep zo goed mogelijk in te richten. Ze maken bijvoorbeeld gebruik van specifieke materialen of methoden, bieden lessen aan voor ouders, doen aan (extra) deskundigheidsbevordering voor leerkrachten, creëren specifieke voorzieningen zoals een peuter-groep. Het doel daarvan is primair om een zo goed en passend mogelijk onderwijsaanbod te creëren, en niet om de school op deze manier aantrekkelijker te maken voor allochtone ouders en kinderen. Maar dat kan wel het neveneffect zijn: een school die zich zodanig ontwikkelt en ook zo bekend staat, trekt weer vanzelf de betreffende groep kinderen en ouders naar zich toe, en stoot anderen af. Het geeft andere scholen ook weer argumenten in handen om allochtone ouders door te verwijzen.

Wat verder opvalt naar aanleiding van de beschrijvingen die we hebben kunnen maken

van de onderzochte postcodegebieden, is dat er scholen zijn die niet alleen te wit of te zwart zijn ten opzichte van het gemiddelde in het postcodegebied, maar in zeer extreme mate afwijken. Het percentage allochtone leerlingen op de scholen in het gebied loopt daardoor soms zeer sterk uiteen. Dat kan zelfs het geval zijn bij scholen van dezelfde denominatie (bijvoorbeeld een te witte en een te zwarte protestants-christelijke school in één gebied). Vaak hebben de geïnterviewde directies daarvoor wel een verklaring. Ze wijzen dan op de ligging van een school: wel in hetzelfde postcodegebied, maar net in een buurtje met koopwoningen, of net in een gedeelte met huurflats. Maar soms ligt de oorzaak elders. Vooral te witte scholen met veel kinderen van hoog opgeleide ouders lijken zich soms geheel te onttrekken aan de patronen waar de andere scholen mee te maken hebben. Ze hebben hun eigen publiek, een buurtverstijgende functie, vaak een specifiek concept en soms echte drempels, zoals een hoge ouderbijdrage. Ze hebben ook minder contact met de andere scholen en nemen een soort "eilandpositie" in. Ook te witte scholen met een sterk religieus profiel ("strengere" protestants-christelijke scholen) hebben zo'n positie.

Voorts valt uit de beschrijvingen van de gebieden op te maken dat de denominatie van scholen toch een belangrijker rol lijkt te spelen dan men zou verwachten op grond van de gegevens over de schoolkeuzemotieven van ouders. Er wordt tenminste door de directies vaak verwezen naar de (on)aantrekkelijkheid van bepaalde scholen voor bepaalde groepen ouders op grond van hun denominatie. Bij nadere beschouwing lijkt het dan echter niet zozeer te gaan om de levensbeschouwelijke richting van de school, maar meer om een daarbij horend imago op het gebied van normen en gedragsregels. Ten opzichte van openbare scholen gelden bijzondere scholen dan als minder "vrij" of als "strenger" en dat zou sommige groepen ouders meer of juist minder aanspreken. En verder wordt relatief vaak genoemd dat bijzondere scholen minder aantrekkelijk zouden zijn voor allochtone ouders, die, zelf islamitisch, de voorkeur geven aan een school die geen christelijke signatuur heeft.

5 Conclusies en discussie

Dit onderzoek is gestart om na te gaan of ouders etnisch-specifieke keuzen maken, waardoor gesegregeerde scholen ontstaan en in stand blijven. Tevens hebben we gekeken welke factoren behalve schoolkeuze op de lokale markt van scholen nog meer een rol spelen. Het was niet de bedoeling om de *omvang* van de etnische segregatie op Nederlandse basisscholen te onderzoeken. Wat het onderzoek aantoont, is dat de etnische samenstelling van de leerlingbevolking wel degelijk een rol speelt in de motieven en de mechanismen bij schoolkeuze.

In het onderzoek naar schoolkeuzemotieven is het tot nu toe moeilijk gebleken om te achterhalen of de etnische samenstelling een rol speelt bij de schoolkeuze. Binnen het traditionele Nederlandse schoolkeuzeonderzoek (Versloot, 1990) was het gebruikelijk om drie motieven te onderscheiden, te weten kwaliteit, richting en afstand. In de afweging voor de keuze van een basisschool zouden deze motieven het zwaarst wegen. Het onderzoek richt zich dan voornamelijk op de bepaling van de volgorde van deze drie motieven. Het onderzoek binnen deze traditie bleef ook, zoals Van der Wouw (1994) terecht opmerkt, voornamelijk beperkt tot de sfeer van de wensen. De aansluiting met het feitelijk gedrag werd zelden gemaakt. In de eerste studies naar schoolkeuze en etnische segregatie (Van Breenen, e.a., 1991; Van der Wouw, 1994) is geprobeerd om van dit "drie-motievenmodel" los te komen en de context waarbinnen keuzes worden gemaakt centraal te stellen. Toch bleek het in dat onderzoek niet goed mogelijk om erachter te komen waar de ouders op "discrimineren". Wanneer gevraagd werd naar feitelijk gedrag werd geantwoord met sociaal wenselijke antwoorden. Daardoor ontstond het vermoeden dat achter het containerbegrip *kwaliteit* verschillende motieven schuilgingen.

In ons onderzoek hebben we in twee opzichten naar een vernieuwing van het schoolkeuzeonderzoek gezocht. In de eerste plaats hebben we gekozen voor een onderzoeksopzet waarin niet alleen de lokale context centraal staat, maar deze context ook een specifiek karakter heeft. Wij zijn namelijk uitge-

gaan van (postcode)gebieden waarin, afgezet tegen de etnische samenstelling van de bevolking, zowel een te witte als een te zwarte school aanwezig waren. Met andere woorden een situatie waar voor zowel autochtone als allochtone ouders “wat te kiezen viel” zonder dat afstand en daarmee verbonden materiële en emotionele kosten een grote rol konden spelen. In de tweede plaats hebben wij binnen deze gecontextualiseerde opzet niet alleen gevraagd naar de positieve motieven, maar ook naar de negatieve motieven. Zo is aan ouders gevraagd om aan te geven welke scholen zij beslist ongeschikt achten voor hun kind.

Door deze vernieuwende opzet hebben wij voor het eerst in Nederland kunnen aantonen dat de etnische samenstelling in het keuzeproces van ouders een rol speelt. De etnisch-specifieke keuze van de ouders komt in de eerste plaats naar voren in de (positieve) keuzemotieven van allochtone en autochtone ouders. Voor autochtone ouders is de match tussen school en thuis het belangrijkste; bij allochtone ouders is de mate van differentiatie en het niveau van de school belangrijker. De mate van differentiatie, het niveau van en de afstand tot de school zijn voor de laagopgeleide ouders het belangrijkste en gaan naarmate de opleiding hoger wordt een minder belangrijke rol spelen. De match tussen school en thuis daarentegen wordt juist belangrijker naarmate de opleiding hoger is.

Omdat ouders in dit onderzoek ook expliciet is gevraagd om scholen, waar zij niet voor hebben gekozen, te beoordelen, hebben we scherper dan voorheen kunnen vaststellen dat de etnische samenstelling van een school een reden is om een dergelijke school te mijden. Zo komt eenduidig naar voren dat de te zwarte scholen in de buurt vaker als niet geschikt worden gezien, niet alleen door autochtone maar ook door allochtone ouders. De te witte scholen in de buurt worden het vaakst als wel geschikt beoordeeld. Bij de vraag waarom men een bepaalde school niet geschikt vindt voor het kind wordt door autochtone ouders als belangrijkste reden weer het ontbreken van een match tussen school en thuis genoemd, gevolgd door het slechte niveau en de slechte naam van de school. Bij allochtone ouders spelen naam/niveau van de

school en het ontbreken van voldoende differentiatie een belangrijker rol dan bij autochtone ouders; het ontbreken van een match tussen school en thuis speelt bij hen juist minder een rol.

In de derde plaats hebben wij in dit onderzoek niet alleen naar de vraagzijde gekeken, maar ook de aanbodzijde onderzocht. Dit is gebeurd door de directeuren van scholen een aantal vragen te stellen over de lokale markt van scholen en het aspect van segregatie. Volgens de directeuren is de variatie in etnische samenstelling van scholen vooral ontstaan door algemene processen als gescheiden huisvestingspatronen, maar ook doordat scholen: (a) een buurtfunctie vervullen; (b) afspraken hebben gemaakt over opvang van allochtone leerlingen; en (c) onderling concurreren waardoor witte en soms ook zwarte vlucht ontstaat. De te witte scholen staan volgens de directeuren vaak in een beter gedeelte van de wijk, vervullen een streekfunctie en voeren in een aantal gevallen een of andere vorm van afwerend beleid (wachlijsten, toelatingseisen, doorsturen van allochtone leerlingen, etc). Afspraken over evenredige verdeling blijken over het algemeen moeilijk te maken en zijn vaak vrijblijvend of vaag. Alleen tussentijds overstappen van autochtone leerlingen wordt over het algemeen niet getolereerd. Overstap (witte vlucht) na het einde van het schooljaar komt echter wel regelmatig voor.

Wanneer we de processen van aantrekking en afstoting binnen de gebieden nader bekijken valt een gevarieerd patroon op. De directeuren wijzen erop dat binnen de gebieden zeer verschillende buurten bestaan hetgeen betekent dat “buurtscholen” naar samenstelling verschillen. In een groot aantal gevallen is de te witte school een school met een ruim voedingsgebied (gehele gemeente of zelfs daarbuiten). Een aantal te witte scholen stoot een ruimere toestroom van allochtone kinderen af door: (a) expliciete toelatingsbeperkingen (selectie op taalvaardigheid; levensovertuiging; hoge ouderbijdrage); (b) leerlingen te verwijzen naar andere scholen die “geschikter” zouden zijn voor allochtone leerlingen; en (c) gerichtheid op prestaties en discipline (“streng”). Te zwarte scholen daarentegen oefenen aantrekkingskracht uit door

hun toerusting en deskundigheid op het gebied van de opvang van allochtone leerlingen.

Etnische segregatie in het basisonderwijs is al langer een algemeen voorkomend verschijnsel (Dors, e.a., 1991; Tesser, e.a., 1995) en wordt, zoals de centrale conclusie uit ons onderzoek luidt, veroorzaakt door een combinatie van demografische factoren, schoolkeuzegedrag van ouders en profileringsgedrag van scholen zelf. Moeilijker is het om een passend antwoord hierop te formuleren. De vraag is echter of de oplossing, in deze sterk individualiserende maatschappij en met een beleid van versterking van de marktwerking, gezocht kan worden in een inperking van de keuzevrijheid.

Noten

- 1 In 1954 bepaalde het Amerikaanse Hoogerechtshof dat de lokale wetgeving, die aparte scholen voor "zwarte" leerlingen bevorderde, ongrondwettelijk was. Daarom geldt het jaartal 1954 nog steeds als het beginpunt van de eerste pogingen tot etnische desegregatie in het Amerikaanse onderwijs en dat gaf als zodanig een impuls aan onderzoek naar zogenaamde 'white flight' (het wegtrekken van witte leerlingen uit het openbare onderwijs) en de verschillende gevolgen van gesegregeerd onderwijs (Kluger, 1977).
- 2 De categorieën 1.90-leerlingen en niet-westerse allochtonen vallen weliswaar niet geheel samen, maar zijn bij benadering goed vergelijkbaar.
- 3 "Te wit" staat in het onderzoek voor scholen die aanzienlijk meer witte leerlingen hebben dan op grond van de bevolkingssamenstelling in het postcodegebied van de school verwacht zou mogen worden. "Te zwarte" scholen hebben, volgens hetzelfde criterium, aanzienlijk meer zwarte leerlingen. Het zijn dus *relatieve aanduidingen*. Zo hoeft een te zwarte school in ons onderzoek niet per definitie een school te zijn die ook een meerderheid allochtone leerlingen heeft. In de praktijk is dit wel het geval: alle te zwarte scholen in ons onderzoek hebben meer dan 50% 1.90 leerlingen. Bij de te witte scholen hebben negen scholen minder dan 10% 1.90 leerlingen en zijn er drie scholen met ongeveer 20% 1.90 leerlingen.
- 4 Uitsluitend ouders uit de kleutergroepen. Ouders van leerlingen die in hogere leerjaren instromen

zijn om praktische redenen buiten beschouwing gelaten.

- 5 Zie <http://gis.jrw.uva.nl/> en ook Taylor (2001).

Literatuur

- Adler, M., Petch, A., & Tweedie, J. (1989). *Parental Choice and Education Policy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Alba, R.D., Handl, J., & Müller, W. (1994). Etnische ongelijkheden im deutschen Bildungssystem. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 46(2), 209-237.
- Bagley, C., Woods, P.A., & Glatter, R. (2001). Rejecting schools: towards a fuller understanding of the process of parental choice. *School Leadership & Management*, 21(3), 309-325.
- Breenen, K. van, & Dijkstra, H. (1989). De Amsterdamse basisschool, een buurtschool? Amsterdam: Instituut voor sociale geografie.
- Breenen, K. van, e.a. (1991). *Etnische scheidslijnen in het Amsterdamse basisonderwijs, een keuze?* Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Broccolichi, S., & Zanten, A. van (1997). Espaces de concurrence et circuits de scolarisation. L'évitement des collèges publics d'un district de la banlieue parisienne. *Les Annales de la Recherche Urbaine*, No.75, 5-17.
- Broccolichi, S., & Zanten, A. van (2000). School competition and pupil flight in the urban periphery. *Journal of Educational Policy*, 15(1), 51-60.
- Chubb, J.E., & Moe, T.M. (1990). *Politics, markets, and America's schools*. Washington: Brookings Institute.
- Cobb, C.D., & Glass, G.V. (1999). Ethnic segregation in Arizona Charter Schools. *Education Policy Archives*, 7(1), (retrieved from <http://epaa.asu.edu/epaa/>)
- CRE (Commission For Racial Equality) (1989). *Racial Segregation in Education*. London: CRE.
- Dijkstra, A.B., Dronkers, J., & Karsten, S. (2001). *Private Schools as Public Provision for Education School Choice and Marketization in the Netherlands and Elsewhere in Europe*. Occasional Paper No. 20, National Center for the Study of Privatization in Education (retrieved from <http://www.ncspe.org/>)
- Dijkstra, A.B., Jungbluth, P., & Ruiters, S. (2002). Verzuiling, sociale klasse en etniciteit: segregatie in het Nederlandse basisonderwijs. *Sociale Wetenschappen*,

- Dors, H. G., Karsten, S., Ledoux, G., & Steen, A. H. M. (1991). *Etnische segregatie in het onderwijs; beleidsaspecten*. Amsterdam: SCO.
- Dronkers, J. (1995). The Existence of Parental Choice in the Netherlands. *Educational Policy*, 9, 227-243.
- Everts, H.J.A., e.a. (1986). *De Cultureel-Etnische Situatie op OVB-scholen*. Utrecht: Vakgroep onderwijskunde.
- Fase, W (1994). *Ethnic divisions in western European education*. Münster: Waxmann.
- Gewirtz, S., Ball, S., & Bowe, R. (1995). *Markets, Choice and Equity in Education*. Buckingham: Open University Press.
- Gibson, A., & Asthana, S. (2000). Local markets and the polarization of public-sector schools in England and Wales. *Transactions of the Institute of British Geography*, 25(3), 303-320.
- Glazerman, S.M. (1998). *School Quality and Social Stratification: The Determinants and Consequences of Parental School Choice*, Paper presented at the Annual Meeting of the AERA (San Diego, CA, April 13-017, 1998).
- Glenn, C.L. (1989). *Choice of Schools in Six Nations*. Washington: U.S. Government Printing Office.
- Gorard, S. (1997). School choice in an Established Market. London: Ashgate.
- Gorard, S. (1999). 'Well. That about wraps it up for school choice research': a state of the art review. *School Leadership & Management*, 19(1), 25-47.
- Herbert, D. (2000). School choice in the Local Environment: headteachers as gatekeepers on an uneven playing field. *School Leadership & Management*, 20(1), 79-97.
- Hirsch, D. (1994). *School: A matter of choice*. Paris: OECD.
- Karsten, S., & Teelken, C. (1996). School choice in the Netherlands. *Oxford Studies in Comparative Education*, 6(1), 17-31.
- Karsten, S. (1994). Policy on Ethnic Segregation in a System of Choice: The Case of the Netherlands. *Journal of Education Policy*, 9(3), 211-225.
- Kluger, R. (1977). *Simple Justice: The History of Brown v. Board of Education and Black America's Struggle for Equality*. New York: Vintage Books.
- Ledoux, G., Koopman, P., & Schaap, L. (1999). *Schoolkeuzen van ouders in het basisonderwijs*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Lee, V. (1995). San Antonio school choice plans: Rewarding or creaming? *Social Science Quarterly*, 76 (3), 513-521.
- Raywid, M.A. (1990). Is There a Case for Choice. *Educational leadership*, (dec/januari), 4-12.
- Ritzen, J.M.M., Dommelen, J. van, & Vijlder, F.J. de (1997). School Finance and School Choice in the Netherlands. *Economics of Education Review*, 16(3), 329-335.
- Schneider, M., & Buckley, J. (2001). *What Do Parents Want From Schools? Evidence from the Internet*. Occasional Paper No. 21 from the National Center for the Study of Privatisation in Education (<http://www.ncspe.org/>)
- Taylor, C. (2001). Hierarchies and "local" markets: the geography of the "lived" market place in secondary education provision. *Journal of Educational Policy*, 16(3), 197-214.
- Tesser, P.T.M., e.a. (1995). *Rapportage minderheden 1995: concentratie en segregatie*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau; Den Haag: VUGA.
- Teunissen, J. (1988). *Etnische relaties in het basisonderwijs. "Witte" en "zwarte" scholen in de grote stad*. Wageningen: Landbouw Universiteit.
- Vermeulen, B.P. (2001). *Witte en zwarte scholen. Over spreidingsbeleid, onderwijsvrijheid en sociale cohesie*. 's-Gravenhage: Elseviers bedrijfsinformatie.
- Versloot, A. M. (1990). *Ouders en de vrijheid van onderwijs. Schoolkeuze in de provincie Utrecht*. De Lier: ABC.
- Vincent, C. (1992). Tolerating intolerance? Parental choice and race relations – the Cleveland case. *Journal of Educational Policy*, 7(5), 429-443.
- Waslander, S., & Thrupp, M. (1995). Choice, competition and segregation: an empirical analysis of a New Zealand secondary school market, 1990-93. *Journal of Educational Policy*, 10, 1-26.
- Wells, A.S., & Crain, R.L. (1992). Do parents choose school quality or school status? A sociological theory of free market education. P.W. Cookson Jr. (Ed.), *The choice controversy* (pp. 65-82). Newbury Park, Cal.: Corwin Press.
- Wells, A.S. (1993). *Time to choose: America at the crossroads of school choice policy*. New York: Hill and Wang.
- Willms, D.J. (1996). School choice and community segregation. In A.C. Kerckhoff (Ed.), *Generating social stratification: Toward a new research agenda*. Boulder, CO: Westview Press, Inc.
- Willms, J.D., & Echols, F. (1992) Alert and inert clients: The Scottish experience of parental choice of schools, *Economic of Education Review*, 11, 339-350.
- Witziers, B., & Groot, I.N. de (1993). *Concurrentie tussen scholen*. Enschede: OCTO.

Wouw, B.A.J. van der (1994). *Schoolkeuze tussen wensen en realiseringen. Een onderzoek naar verklaringen voor veranderingen in schoolkeuzepatronen vanuit het perspectief van (etnische) segregatie*. Beek-Ubbergen: Tandem Felix.

WRR (1989). *Allochtonenbeleid*. 's-Gravenhage: SDU.

Manuscript aanvaard: 1 juli 2002

Auteurs

Sjoerd Karsten is onderzoeksmanager en universitair hoofddocent onderwijsbeleid.

Jaap Roeleveld is senior onderzoeker.

Guuske Ledoux is eveneens senior onderzoeker.

Charles Felix is onderzoeker.

Dorothé Elshof is onderzoeksassistent.

Allen zijn werkzaam bij het SCO-Kohnstamm Instituut te Amsterdam.

Correspondentieadres: dr. S. Karsten, SCO-Kohnstamm Instituut, Wibautstraat 4, 1091 GM Amsterdam, 020-5251232, e-mail: Sjoerd@educ.uva.nl

Abstract

School Choice and Ethnic Segregation in Primary Education

Since the 1980s ethnic segregation became a striking feature of the educational landscape in a number of European countries. How has school choice influenced this stratification? The answer to this question can be found in the Netherlands where, traditionally, parents can make a real choice between comparable schools in primary education. This paper explores the linkages between the choice that parents make regarding the schools their children attend and the ethnic segregation of pupils. Contrary to earlier research we find that the ethnic composition of schools plays an important role in the choice process. Our study shows that autochtones are significantly more interested in a match between their social and cultural background and the pupil composition of schools than non-western migrants. This relationship becomes even stronger when the educational background of parents is taken into account. Non-western parents prefer schools with a good reputation, much attention to educational arrears and learning proper Dutch. Both groups of parents generally reject schools, which are predominantly "black", as unfit for their children. We also find other factors that influence the segregation patterns of schools (e.g. competition between schools for certain types of pupils, admission policies).

Appendix

Positieve en negatieve keuzemotieven; schaalconstructie

Bij het ontwerp van de oudervragenlijst was een aantal motieengroepen onderscheiden, zowel positief geformuleerd bij de vraag "hoe belangrijk waren onderstaande redenen voor u bij de keuze voor de basisschool waarop uw kind momenteel zit" als negatief geformuleerd bij de vraag "hoe belangrijk waren onderstaande redenen om deze school niet geschikt te vinden voor uw kind". De oorspronkelijk zeven onderscheiden groepen motieven (kwaliteit: niveau, prestaties; aansluiting bij thuis; compositie; afstand/ligging; kwaliteit: differentiatie; kwaliteit: accenten in het curriculum; en als laatste: gebouw, team, voorzieningen) zijn met behulp van factor- en homogeniteitsanalyses gereduceerd tot vijf schalen. In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de items die deel uitmaken van die schalen (via een verkorte weergave) en de bijbehorende waarde voor de interne consistentie (Cronbachs α).

Tabel B1

Samenvatting schaalanalyses

Positieve items	Negatieve items
Niveau	
staat als goed bekend	staat als slecht bekend
veel kinderen naar havo en vwo	te weinig kinderen naar havo en vwo
scoort goed volgens Inspectie	scoort slecht volgens Inspectie
$\alpha = .66$	$\alpha = .78$
Match tussen school en thuis	
dezelfde levensbeschouwing als wij	andere levensbeschouwing dan wij
veel kinderen met zelfde culturele achtergrond	weinig kinderen met zelfde culturele achtergrond
veel kinderen uit ons milieu	te weinig kinderen uit ons milieu
sfeer (regels/omgang) spreekt ons aan	sfeer spreekt niet aan
dezelfde opvattingen over opvoeding	andere opvattingen over opvoeding
$\alpha = .61$	$\alpha = .63$
Afstand	
lopend goed bereikbaar	te ver om te lopen
dichtbij	*
weg veilig wat verkeer betreft	weg is druk en onveilig
veel vriendjes uit buurt gaan ook naar deze school	te weinig vriendjes uit buurt gaan naar deze school
$\alpha = .78$	$\alpha = .66$
Differentiatie	
aandacht voor niet-nederlands sprekende kinderen	te weinig aandacht voor niet-nederlands sprekende kinderen
aandacht voor kinderen met leerachterstand	te weinig aandacht voor kinderen met een leerachterstand
ook aandacht voor sneller lerende leerlingen	te weinig aandacht voor sneller lerende kinderen
$\alpha = .68$	$\alpha = .79$
Aanbod en voorzieningen	
veel aandacht creatieve vakken	te weinig aandacht creatieve vakken
veel buitenschoolse activiteiten	te weinig buitenschoolse activiteiten
naschoolse opvang	geen naschoolse opvang
mooi en ruim gebouw	oud en te klein gebouw
ziet er verzorgd en veilig uit	ziet er slecht verzorgd uit
geen hoge ouderbijdrage	ouderbijdrage is te hoog
veel jonge leerkrachten	veel oude leerkrachten
$\alpha = .69$	$\alpha = .82$

Noof. * niet gevraagd.